

**TÜRK EDEBİYATI'NDA EDHEM Ü HÜMÂ (EDHEM-NÂME)
MESNEVİLERİ VE BİR YANLIŞLIĞA DAİR**

Halit BALKAYA*

Edhem ü Hümâ mesnevileri, evliyanın büyüklerinden, meşhur âlim ve şairi, 714 (H. 96)'te Belh şehrinde doğup, 778 (H. 161)'da Şam'da vefat eden İbrahim bin Edhem'in¹ menkıbelerini konu alan eserlerdir.

Esasen bu konuda üç şairimizin eseri bulunmaktadır:

1-Lâmi'î Çelebi (ö. H. 938-M. 1531). Lâmi'î Çelebi'nin Kıssa-i Edhem ü Hümâ adında bir mesnevisi olduğu Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri² adlı eserinde geçmektedir. Ancak nüshaları bulunamamıştır. Gönül Ayan ve Ağah Sırrı Levend bu kaynağa dayanarak Lâmi'î Çelebi'nin böyle bir mesnevisi olduğunu kabul etmekte ve nüshalarının bulunmadığını bildirmektedirler.³

2-Na'ti Mustafa (ö. H. 1131-M. 1718). Bu şairin mesnevisi İstanbul Üniversitesi kütüphanesi T.Y. No:2999, 1653, 1745, 613, 678, 3087 ve Atatürk Üniversitesi kütüphanesi Seyfettin Özege bölümü ASL 54 numaralarına kayıtlıdır.⁴

3-Sabit (ö. H.1124-M. 1714).⁵ İstanbul Üniversitesi kütüphanesi T.Y. No:2901, 3557, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi No:1620, Milli Kütüphane No:1517 numaralarına kayıtlıdır. Sabit'in mesnevisi kayıtlı olduğu numaraların hepsinde külliyyatın içerisinde. Eser tamamlanmamıştır.

Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeni yazmalar bölümü No: 520 kayıtlı, yazarı belli olmayan "*Dâsitân-ı İbrahim Edhem*" adlı bir mesnevi daha vardır. Eser, 282+2 beyittir. Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün kalıbıyla yazılmıştır.⁶

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ İslam Ansiklopedisi, C.21, s.293, TDV yay, İstanbul 2000.

² Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.II, İstanbul 1972, s.215.

³ Gönül Ayan, "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.1, s.43-66.

⁴ Halit Balkaya, Na'ti Mustafa ve Adhem-Nâme Mesnevisi'nin Tenkidli Metni İle İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997, s.50-51.

⁵ Ağah Sırrı Levend, A.g.e., s.134.

⁶ Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatı'nda Mesnevi, İstanbul 1999, s.104-105.

Eski Türk Edebiyatı çalışmalarının esas kaynağı yazma eserlerdir. Kütüphanelerde bulunan yazma eserlerin katalogları hazırlanırken zaman zaman şâir-eser-kayıt numarası arasında karışıklıklar olabilmektedir. Bu durum yukarıda belirttiğimiz Na'ti Mustafa ve Sabit'in mesnevilerinde de görülmektedir.

Fahir İz tarafından hazırlanan 'Eski Edebiyatında Nazım'⁷ adlı eserde, Sabit'in Edhem ü Hümâ mesnevisinden örnek olarak verilen beyitler Na'ti Mustafa'ya aittir. Dolayısıyla bu kitapta kullanılan İstanbul Üniversitesi T.Y. No: 2999 ile 613 kayıt numaralı eserler Sabit'e değil Na't'ye aittir.

Bu karışıklık Doç. Dr. Turgut Karacan tarafından hazırlanan 'Sabit ve Edhem ü Hümâ'⁸ adlı eserde daha da açıklığa kavuşmaktadır. Sabit'in Edhem ü Hümâ mesnevisi:

Zihi dil-nişîn nazm-ı mu'ciz rakam
Meâl-i hıyâbân-ı levh ü kalem

beyitiyle başlayıp;

Şeb degül baht-ı vâjgunasıdır
Seher-i Edhemün numûnesidür

beyitiyle biterken, Na'ti'nin Edhem-nâmesi:

Besmeyleyle her işe kıl âgâz
İsm-i Haksız dehânın eyleme bâz

beyitiyle başlayıp;

Na'tiyâ kim ki dir buna âmîn
Ola anın mekânı adn-ı berîn

beyitiyle sona ermektedir.

Mesnevilerin hikâye kısımlarının başlangıcı ise:

Sabit'te; "ÂGÂZ-ı DÂSİTÂN-I EDHEM Ü HÜMÂ"

Râ'iz-i cilve-azmâ-yı makâl
Ablak-engîz-i arsa-gâh-ı hayâl⁹

⁷ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, C.II, İstanbul 1966, s.856-859.

⁸ Turgut Karacan, Sabit ve Edhem ü Hümâ, Sivas 1990.

Na'ti'de: "ÂGÂZ-I DÂSİTÂN-ı EDHEM-NÂME"

Kıssa guyân-ı bezm-i ehl-i safâ
Böyle bir kıssa itdiler inşâ¹⁰

şeklindedir.

Görüldüğü gibi bu iki mesnevi birbirinden tamamen farklıdır. Ayrıca Fahir İz'in verdiği numaralardaki eserler müstakildir. Oysa Sabit'in mesnevisi Dr. Turgut Karacan'ın "XVII. Yüzyıl Şâirlerimizden Sabit ve Edisyon Kritikli Divan Metni" adlı çalışmasında belirttiği gibi divanın içerisinde.

Bu konuda diğer bir karışıklık ise, Agah Sırrı Levend'in "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserindedir. Kitabın 134. sayfasında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. No: 2999 ve 613 numaralı yazmalar Sabit'a ait olarak verilmiştir. Bu durumun yalnız katalogdan hareket edilmesinden doğduğu kanaatindeyiz. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bu numaraların, Sabit'in eserine ait oldukları kaydı vardır. Fakat eserlerin içeriği incelendiğinde bunların Sabit'e değil, Na'ti'ya ait oldukları görülecektir. Bunun bir dikkatsizlik sonucu ortaya çıktığı açıktır.

Ayrıca "Büyük Türk Klasikleri"¹¹ adlı ansiklopedide, Sabit'in Edhem ü Hümâ mesnevisinden örnek olarak verilen beyitler Na'ti Mustafa'ya aittir. Bu beyitler Fahir İz'in adı geçen eserinden aynen alınmıştır. Dolayısıyla bir karışıklığın tekrarı yapılmıştır. Yine burada Edhem ü Hümâ mesnevisinin kısa bir özeti verilmiştir. Özete göre eser tamamlanmıştır. Ancak Sabit'in mesnevisi ölümlüyle yarım kalmış bir eserdir. Bu sebeple eserdeki hikâyenin tamamının özetlenmesi mümkün değildir. Burada verilen özet Na'ti Mustafa'nın Edhem-nâmesinin özeti'dir. Sabit'in mesnevisinin özeti doğru şekilde Dr. Numan Külekçi'nin "Mesnevi Edebiyatı Antolojisi" adlı çalışmasında verilmiş ve eserin yarım kaldığı belirtilmiştir.

Mesnevinin içeriğinde de fark vardır. Sabit'in mesnevisinde, eserin baş kahramanı olan Edhem'in arkadaşının adı 'Hekim İsâ' olmasına karşılık, Na'ti'de bu isim 'Refiki ve Derviş' olarak geçmektedir.¹²

Türk Edebiyatı'nda en meşhur Edhem ü Hümâ Sabit'e aittir. II. Mustafa zamanında yazmaya başladığı eseri III. Ahmed zamanında tekrar ele almış ancak bitirememiştir. Tezkire yazarı Salim, bu eseri yazılması düşünülen bir hamsenin ilk mesnevisi olarak gösterir.¹³

⁹ Numan Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar Elyazması Metinler ve Örnekleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, Erzurum 1999, s.345-346.

¹⁰ Halit Balkaya, A.g.e., s.49.

¹¹ Büyük Türk Klasikleri, C.V, Ankara 1987, s.309-313.

¹² Numan Külekçi, A.g.e., s.345-346.

¹³ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara 1995, s.164.

Bu sebeplerden dolayı Edhem ü Hümâ mesnevisinin anıldığı her yerde Sabit'in ismi verilmiş, Na'ti onun gölgesinde kalmıştır. Bu konuda belki de Sabit'in daha güçlü bir şâir olmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

Na'ti'nin mesnevisinin ismi bazı nüshalarda 'Edhem ü Hümâ', bazı nüshalarda ise 'Edhem-nâme' olarak geçmektedir. Mesnevinin içerisinde 'Hümâ' ismi hiç geçmez. Bu isme karşılık 'Duhter- Şah' ismi vardır. Dolayısıyla bu eser zikredilirken 'Edhem-nâme' şeklinde isimlendirilirse, bütün bu karışıklıkların ve yanlış anlaşımaların da önemli ölçüde ortadan kalkacağına inanıyoruz.